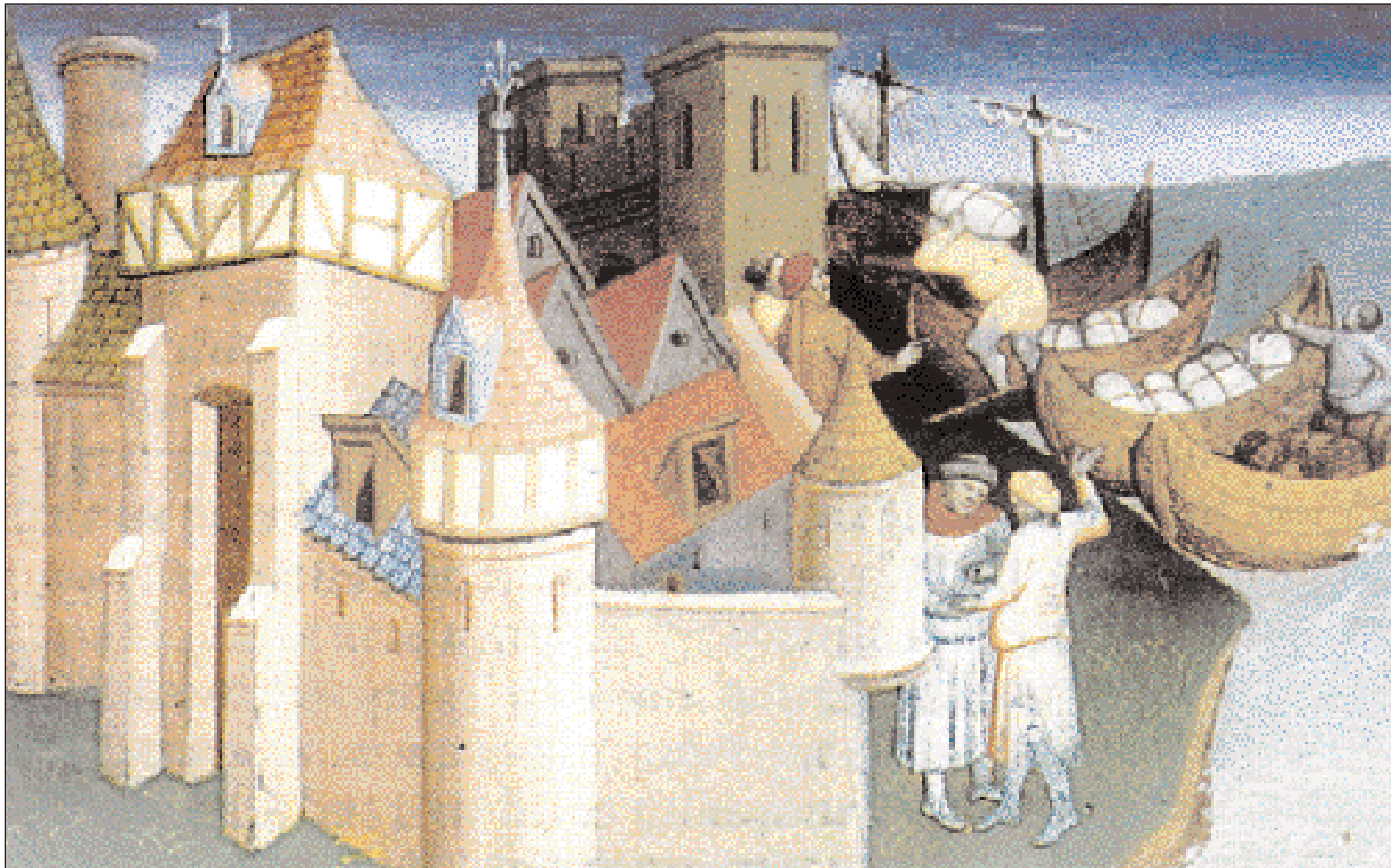

Απελευθέρωση της απόλαυσης

▲ Η άφιξη του Marco Polo στην Κωνσταντινούπολη. Ο Βενετός ταξιδιώτης περιγράφει με θαυμασμό τον πλούτο που αντίκρισε εκεί. Αν και το ταξίδι του χρονολογείται σε μεταγενέστερη εποχή, η Κωνσταντινούπολη ήταν ήδη το 12ο αι. σημείο αναφοράς των διεθνούς εμπορίου (από χειρόγραφο 15ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη Παρισίων).

Της ΜΑΡΪΑΣ ΓΕΡΟΥΛΜΑΤΟΥ

Ερευνήτριας ΙΒΕ/ΕΙΕ

ΑΡΩΜΑΤΑ και μπαχαρικά με προέλευση την Ανατολή ήταν γνωστά από πολύ παλιά στους Βυζαντινούς. Το ίδιο ίσχυε και για τα μεταξωτά, τα οποία από ένα σημείο και εξής άρχισαν να παράγονται και στην ίδια τη βυζαντινή επικράτεια. Εν τούτοις, η διάδοσή τους σε μεγάλα πληθυσμιακά στρώματα ήταν περιορισμένη. Επρόκειτο για είδη τα οποία απευθύνονταν σε μια élite, η οποία είχε τη δυνατότητα να τα προμηθευτεί. Εξω μάλιστα από την πρωτεύουσα, η κατανάλωσή τους πρέπει να ήταν ακόμα πιο περιορισμένη. Το μεταξύ ήταν είδος το οποίο

οι Βυζαντινοί διαχειρίζονταν με μεγάλη φειδώ, προσδίδοντας του μάλιστα το χαρακτήρα του διπλωματικού όπλου. Ήταν διαπραγματευτικό μέσο και ταυτόχρονα μέσο αποθησαύρισης. Μισθοί σε κρατικούς αξιωματούχους καταβάλλονταν σε είδος, υπό τη μορφή μεταξωτών υφασμάτων και ενδυμάτων. Εν τούτοις, στα κείμενα της περιόδου μέχρι το 10ο αι. δεν καταγράφονται οι προσωπικές προτιμήσεις, ενώ δεν διαφαίνεται πουθενά η ανάπτυξη ενός προσωπικού γούστου, όσον αφορά στα είδη εκείνα των οποίων η χρήση ξεπερνούσε την εξυπηρέτηση στοιχειωδών βιοτικών αναγκών. Ο υποκειμενικός παράγοντας απουσιάζει.

Από τον 11ο αι. και μετά όμως, τα κείμενα γίνονται πολύ λεπτομερέστερα όσον αφορά στη στάση των αν-

► **Εμπορική συνοικία Βενετών στην Κωνσταντινούπολη. Τα πανάκριβα κόκκινα υφάσματα, *rani scarlati*, *rani de grana*, τα οποία μετέφεραν στην Κωνσταντινούπολη οι ξένοι έμποροι, ήταν ιδιαίτερα μεγάλης αξίας και απευθύνονταν σε μια ιδιαίτερα εύπορη κοινωνική ομάδα (από χειρόγραφο 15ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη Παρισίων).**

θρώπων απέναντι σε κάποια είδη πολυτελείας. Παράλληλα γίνεται αισθητή μια ολοένα αυξανόμενη τάση να προβάλλεται η προσωπική σχέση με τα είδη πολυτελείας. Ο Μιχαήλ Ψελλός αναφέρεται στο έντονο ενδιαφέρον της αυτοκράτειρας Ζωής για τα αρώματα και τα αρωματικά ξύλα και φυτά, ενώ σε άλλο σημείο σχολιάζει ότι η Ζωή δεν ασχολούνταν με την ύφανση και το γνέσιμο, όπως θα περίμενε κανείς από μια γυναίκα, αλλά με τα αρώματα τα οποία έρχονταν από την Ινδία και την Αίγυπτο. Το πάθος της μάλιστα για τα αρώματα είχε φθάσει μέχρι του σημείου να μετατρέψει το γυναικώδη των ανακτόρων σε μυρψείο, δηλαδή αρωματοπωλείο.

Πιθανώς, αυτήν την εποχή, η Ζωή δεν ήταν η μοναδική γυναίκα η οποία δεν ανταποκρινόταν στο γυναικείο πρότυπο του Ψελλού. Η πληροφορία πάντως του ιστορικού έχει ιδιαίτερη σημασία, διότι είναι η πρώτη φορά που καταγράφεται με τόσο σαφήνεια η σχέση ενός Βυζαντινού με ένα είδος πολυτελείας. Είναι ενδεχόμενο με την οικονομική ανάπτυξη, η οποία σημειώθηκε τον 11ο αι. και την πρόοδο της κοινωνικής ομάδας των εμποροβιοτεχνών, να υπήρξε μεγαλύτερη διάδοση των ειδών πολυτελείας, τα οποία έπαυσαν να απευθύνονται σε μια συγκεκριμένη, περιορισμένη, πελατεία. Ένας ευρύτερος κύκλος προσώπων, με οικονομική άνεση, άρχισε να ενδιαφέρεται να αποκτήσει πρόσβαση σε αυτά. Προκειμένου μάλιστα να καλυφθεί η διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση για τέτοια είδη από όλο και ευρύτερα πληθυσμιακά στρώματα, παρατηρείται η διάδοση «προϊόντων» τα οποία δεν ήταν παρασκευασμένα από αμιγώς πολύτιμες πρώτες ύλες: π.χ. στα μεταξωτά παρατηρείται η ανάμιξη μετάξης με μαλλί προκειμένου να δημιουργηθεί ένα υφάσμα λιγότερο πολύτιμο από το μετάξι, σίγουρα όμως αρκετό για να ικανοποιήσει τη ματαιοδο-

ξία ορισμένων ευκατάστατων «αστών», οι οποίοι επιθυμούσαν να βρουν τρόπο κοινωνικής προβολής της οικονομικής ευρωστίας τους.

Με τον 12ο αι. το ενδιαφέρον αυτό λαμβάνει το χαρακτήρα μιας γενικευμένης ροπής προς το πολυτελές. Η ανάπτυξη η οποία ήταν αποτέλεσμα της εισόδου των Ιταλών στο μεγάλο εμπόριο είχε ως συνέπεια τα είδη αυτά να βρεθούν σε μεγάλη αφθονία στην αγορά. Χάρη στα προνόμια τα οποία τους παραχώρησαν οι αυτοκράτορες της δυναστείας των Κομνηνών, Βενετοί, Πισάτες και Γενουάτες έμποροι αναμίχθηκαν ενεργά στο βυζαντινό εμπόριο. Ανέλαβαν τη μεταφορά ειδών πολυτελείας από τα λιμάνια της βόρειας Αφρικής και της Συρίας στην Κωνσταντινούπολη και από εκεί προς τα ιταλικά λιμάνια.

Η πραγματικότητα αυτή άφησε τα ίχνη της και στη λογοτεχνία της εποχής. Στην έμμετρη μυθιστορία Τα κατά Ροθάνθη και Δοσικλέα γίνεται αναφορά σε εμπορικά πλοία τα οποία μετέφεραν ενδύματα, πολύτιμους λίθους, μαργαριτάρια και αρωματικά ξύλα με προέλευση την Ινδία και την Αλεξάν-

δρεια. Η αυξημένη εισροή των ειδών αυτών στις βυζαντινές αγορές σε συνδυασμό με την ευμάρεια ήταν αναπόφευκτο να δώσει ώθηση στην κατανάλωση αυτών των ειδών. Όσοι διέθεταν οικονομική ευρωστία είχαν τη δυνατότητα να απολαμβάνουν διάφορα υλικά αγαθά, προκαλώντας τη ζήλεια των λιγότερο ευνοημένων. Είναι γνωστή η αναφορά του λεγόμενου Πτωχοπρόδρομου στο παράπονο του γραμματικού για την οικονομική πρόοδο του τσαγγάρη γείτονά του, η οποία του εξα-

σφαλίζει άνετη διαβίωση, σε αντίθεση με τη δική του μίζερη ζωή. Έχει παρατηρηθεί ότι το 12ο αι. οι Βυζαντινοί αρχίζουν να ενδιαφέρονται όλο και περισσότερο για το καλαισθητό στην ενδυμασία τους, αλλά και για το ευχάριστο στη διατροφή τους. Υπάρχουν μάλιστα κάποιες ενδείξεις ότι η μοναστική διαίτα ήταν πολύ πιο ποικίλη και πλούσια το 12ο αι. από ό,τι ήταν π.χ. το 10ο αι. Αν και αυτό δε φαίνεται εντελώς σίγουρο, δεδομένου ότι η άποψη αυτή είναι αποτέλεσμα σύγκρισης ανομοιογενών πηγών, βέβαιο πάντως είναι ότι στις κωνσταντινουπολίτικες μονές του 12ου αι. υπήρχε μια σαφής διαφοροποίηση όσον αφορά στη μεταχείριση την οποία είχαν φτωχοί μοναχοί σε σχέση με αυτήν την οποία απελάμβαναν πλούσιοι αδελφοί τους με επιρροή στο κοινόβιο.

Η ίδια εμμονή στην ικανοποίηση των αισθήσεων εμφανίζεται και στην επιστολογραφία. Αρώματα και εκλεκτά εδώδιμα αποτελούν συνήθη δώρα, τα οποία ανταλλάσσονται, ακόμα και μεταξύ εκκλησιαστικών ανδρών. Αν και καταβάλλεται προσπάθεια να τονιστεί ο συμβολικός και όχι ο υλικός χαρακτήρας του δώρου και να δοθεί έμφα-

ση στη χειρονομία, είναι ενδιαφέρον ότι συχνά οι επιλογές αποσκοπούν στην ικανοποίηση των αισθήσεων, συνήθως της όσφρησης και της γεύσης. Κάποια ανάλογα παραδείγματα είναι γνωστά και από την επιστολογραφία του 10ου αι., τώρα όμως είναι η πρώτη φορά που γίνεται τόσο πολύ λόγος για την ικανοποίηση μιας αίσθησης. Η ίδια τάση ανιχνεύεται και στην ιστοριογραφία. Αν και οι συγγραφείς του 12ου αι. τονίζουν τον ασκητικό τρόπο διαβίωσης του Ιωάννη Β' Κομνηνού, ενώ υπογραμμίζουν ότι η Γερμανίδα πρώτη σύζυγος του Μανουήλ Α' Κομνηνού περιφρονούσε τον υλικό πλούτο, είναι αρκετά σαφές από άλλα παραδείγματα ότι η στάση αυτή δεν ήταν ο κανόνας, αλλά η εξαίρεση.

Η τάση αυτή για το πολυτελές αλλά και την επιβεβαίωση της κοινωνικής θέσης μέσω αυτού, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί συνώνυμη με τη ματαιοδοξία, εξωραϊζεται και φιλτράρεται μέσα από τη θρησκευτική τέχνη. Η πορφυρογέννητη Αννα Κομνηνή, σύζυγος του Στεφάνου Κομνηνοφάνου, ο οποίος είχε σκοτωθεί σε μάχη, αφιέρωσε στον άγιο Στέφανο εικόνα καμωμένη από χρυσό και άργυρο ζητώντας του να δεηθεί για τη σωτηρία του συζύγου της και να προστατεύσει την ίδια και τα παιδιά της. Παράλληλα, φρόντισε και για τη σύνθεση επιγράμματος το οποίο περιέγραφε την εικόνα και κατέγραφε τις προθέσεις της δωρήτριας.

Η σύνδεση και αλληλεξάρτηση εμπορίου, κοινωνίας και αισθήσεων είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα φαινόμενα του δεύτερου μισού του 11ου και του 12ου αι. Η οικονομική ευμάρεια, που στηρίζεται στην ανάπτυξη του εμπορίου, πυροδοτεί την καλλιέργεια συνηθειών που σκοπό έχουν την προβολή του ατόμου και την επιβεβαίωση της κοινωνικής θέσης του. Ο κόσμος των αισθήσεων αποκτά μια ολοένα και ζωτικότερη σημασία για τη ζωή των Βυζαντινών.

Από τον 11ο αι. η πολυτέλεια μπαίνει στη ζωή των εύρωστων τάξεων του Βυζαντίου

